

ROUSSEAU: LITERAIRE AANLOPEN NAAR DE EMILE

I. VAN DER VELDE

Het mag langzamerhand als bekend worden verondersteld, dat de *Emile* minder produkt is van een scheppingsexplosie zo rond de jaren 1760 dan wel van een traag verlopend maar ononderbroken groei- en rijpingsproces. Vier grondtendenties hebben ten slotte de substantie vorm gegeven. Wij hebben ze in *Jean-Jacques Rousseau Pedagoog* omschreven als volgt:

De mens als fundament
Begeleiding naar de volwassenheid
Suivre la nature
Conscience de soi.¹

Dat groei- en rijpingsproces strekt zich uit over een periode van ongeveer twintig jaar, vanaf het *Projet pour l'éducation de M. de Sainte-Marie* dat van 1740 dateert, tot de voltooiing van de *Emile* in 1760. Rousseau zegt er zelf wat geërgerd van, naar aanleiding van de reuenen die hij ontving voor zijn succesvolle opéra comique: *Le Devin du village* „... dat intermezzo kostte me niet meer dan vijf, zes weken werk, maar het bracht me evenveel op als de *Emile* die mij twintig jaar overpeinzing en drie jaar arbeid kostte.”

Men kan deze woorden letterlijk nemen. Het valt inderdaad te be-wijzen dat opvoedingsproblemen hem „twintig jaar overpeinzing” hebben gekost. Daardoor wordt ook begrijpelijk dat er tussen de inhoud van de werken, geschapen tussen 1740 en 1760, en de inhoud van de *Emile* verwantschap moet bestaan. Het is psychologisch en materieel onmogelijk dat de *Emile* een volkomen separate creatie zou zijn, naar inhoud en affectie onafhankelijk van en onbeïnvloed door zijn overige werk. Rousseaus werk wordt tegenwoordig in zijn geheel als eenheid aanvaard en binnen deze eenheid neemt de *Emile* de centrale plaats in.

Nu heeft de speurzín van Rousseau-exegeten zich na het *Projet* voor-al gericht op de politiek-theoretische geschriften, de *Discoursen* en de *Economie politique*. Daarin zijn inderdaad een aantal pedagogisch-

¹ Agon Elsevier, Amsterdam 1967. Zie aldaar hs. XI: *Emile* ou *De l'éducation*. Blz. 127-138.

didactische problemen aan de orde gesteld.¹ Typerend voor deze geschriften is de abstracte vorm. Rousseau schrijft over de staat, het vaderland, de burger, de medeburger, de deugd. Merkwaardig is dat er zelden of nimmer, voorzover ons bekend, hier te lande zeker niet, aandacht is geschonken aan de mogelijkheid dat ook Rousseaus veelzijdige literaire arbeid in materiële en ideële zin in relatie staat tot de *Emile*.

Een uitzondering moet dan gemaakt worden voor de bekende brief in *La Nouvelle Héloïse* aan Milord Edouard (cinquième partie, lettre III), die als samenvatting van al deze verspreid liggende gedachten tot op zekere hoogte beschouwd kan worden als prototype van de *Emile*.

Hoe dieper men echter graaft, hoe sterker de innerlijke samenhang blijkt te zijn. Een stelling die gemakkelijk te bewijzen valt, als we een drietal gevarieerde produkten van Rousseaus literair-kunstenaarsschap aan een vergelijkend onderzoek onderwerpen. We kiezen daartoe:

- a. *Le verger des Charmettes* — het gedicht van zijn geestelijke groei in de dertiger jaren;
- b. *Le devin du village* — de opéra comique, waarvan hij tekst en muziek leverde;
- c. *La reine Fantasque* — staal van zijn kritisch-persiflerende vertelerskunst in het korte verhaal.

In hen treffen we opvattingen en beginselen aan, die we in de *Emile* terugvinden: politiek, pedagogisch, godsdienstig. Deze opvattingen en beginselen in dit aan de *Emile* voorafgaand letterkundig werk noemen we nu maar „literaire aanlopen”.

Le verger des Charmettes

Rousseau wist van zichzelf dat hij geen groot dichter was; zijn verzen „n'annoncent pas un homme fort empressé de la gloire d'être un bon poète”. Maar hij beleefde op Les Charmettes dagen die tot de gelukkigste van zijn leven behoorden; dus dichtte hij.

Verger cher à mon coeur, séjour de l'innocence,
Honneur des plus beaux jours que le ciel me dispense,
Solitude charmante, asile de la paix,
Puissé-je, heureux verger, ne vous quitter jamais, etc.

¹ T.a.p. hs. VI en VII. Blz. 69-94.

² T.a.p. hs. VIII. Blz. 95—112.

Het vers is een lofzang op Mme de Warens, ofschoon hij zegt geen „panégyriste”, geen lofredenaar, te zijn. Desondanks siert hij zijn beschermvrouw met vele deugden en met grote wijsheid: „Sage Warens, élève de Minerve”. Hij beschouwt het gedicht zelf als werk van zijn hart, niet van zijn geest. Dit oordeel kan gelden voor de aanhef. Hier spreekt inderdaad zijn hart, wat retorisch „séjour de l'innocence”, wat pathetisch „Verger cher à mon coeur”, wat conventioneel ook, de beek en Philoméle, de nachtegaal, ontbreken niet. Hij verheerlijkt het leven op Les Charmettes — de liefde voor de natuur is hem zijn hele leven bijgebleven — maar de betekenis voor ons ligt in de nauwkeurige opsomming van de wetenschappelijke literatuur die hij bestudeert, een overzicht waarbij de geest meer spreekt dan het hart.

In de *Confessions* komt hij uitvoerig op *Le verger* terug; hij beschrijft zijn dagindeling en zijn studierooster. Hij stond 's morgens vroeg op, „avant le soleil”, ontbeet langdurig in gezelschap van Madame. In de morgen studeerde hij eerst filosofie, daarna elementaire geometrie, tenslotte Latijn, „mon étude la plus pénible”. Tot twaalf uur werkte hij door. In de middag kwam eenvoudiger stof aan de beurt: geschiedenis, aardrijkskunde, astronomie. Hij legde contact met filosofen, oude en moderne, met Socrates en Plato; met Descartes, Locke, Malebranche, Leibniz; met klassieke moralisten als Epictetus, Plutarchus, welke laatste hij reeds uit zijn kinderjaren kende; met pedagogen, Montaigne en La Bruyère, met literatoren, historici, biologen, mathematici en astronomen. Een enkele illustratie:

Sous un arbre touffu je cherche la fraîcheur;
Là, portant avec moi Montaigne ou La Bruyère,
Je ris tranquillement de l'humaine misère;
Du bien, avec Socrate et le divin Platon,
Je m'exerce à marcher sur les pas de Caton.

De jaren op Les Charmettes doorgebracht zijn jaren geweest van vruchtbare geestelijke expansie. Een autodidact met ongekende studielust en onbegrensde capaciteit, maar die zijn geestelijke onafhankelijkheid angstvallig hoedt. Ongeveer dertig jaar later zal hij in de *Confessions* in alle oprechtheid trots verklaren: „Quand j'ai publié mes propres idées, on ne m'a pas accusé d' être un disciple servile et de jurer in verba magistri”. Die eigen ideeën verovert hij in de strijd met anderen en de harde ervaring van het leven. Dan zal de stoïcijnse trots van Epictetus zijn levensspiegel zijn, de trots waarmee hij het gedicht (bijna) besluit.

D'Epictète asservi la stoïque fierté
M'apprend à supporter les maux, la pauvreté

Vrijwel alle groten, hierboven genoemd — en andere — vindt men in de *Emile* terug. Enkele voorbeelden.

Socrates. In de Profession de foi du vicaire savoyard (boek IV, blz. 379-380) vergelijkt hij leven en dood van Socrates met leven en dood van Jezus. In feite zijn zij onvergelijkbaar. Hij besluit deze beschouwing aldus: „Oui, si la vie et la mort de Socrate sont d'un sage, la vie et la mort de Jésus sont d'un Dieu”.

Plato. Plato noemt hij herhaaldelijk. Reeds direct in het begin (blz. 10) prijst hij de *Republiek* als „le plus beau traité d'éducation qu'on ait jamais fait”. Hij is echter niet zonder kritiek. In het Ve boek stelt hij de opvoeding van het meisje aan de orde; van een eenheidsopvoeding wil hij niet weten. Dus verwerpt hij relevante elementen in Plato's opvoedingssysteem: „Platon, dans sa *République*, donne aux femmes les mêmes exercices qu'aux hommes; je le crois bien. Ayant ôté de son gouvernement les familles particulières, et ne sachant plus que faire des femmes, il se vit forcé de les faire hommes” (blz. 452).

Descartes. De vicaris (boek IV) heeft een moeilijke periode doorgemaakt, eer hij er in slaagde zijn geloofsbelijdenis te formuleren. „J'étais dans ces dispositions d'incertitude et de doute que Descartes exige pour la recherche de la vérité” (blz. 321).

Locke. Over Locke en Rousseau schreven we uitvoerig in onze studie *De verhouding Rousseau-Locke. Rousseau: epigoon of opponent?* (Paedagogische Studiën 1962). Volledigheidshalve hier enkele opmerkingen.

Rousseau noemt Locke met instemming voorzover het het fysieke welzijn betreft; dan spreekt hij graag en oprecht gemeend van „Le sage Locke”. „Le sage Locke, qui avoait passé une partie de sa vie à l'étude de la médecine, recommande fortement de ne jamais droguer les enfants, ni par précaution ni pour de légères incommodités” (blz. 31). „Le sage Locke, le bon Rollin, le savant Fleury, le pédant de Crousaz, si différents entre eux dans tout le reste s'accordent tous en ce seul point d'exercer beaucoup les corps des enfants” (blz. 129).

Van Locke's wijsheid blijft voor Rousseau niet veel over, zodra hij zich buiten de behartiging van het engere fysieke welzijn waagt. Locke redeneert graag, ook met jonge kinderen: door inzicht tot deugd. Voor Rousseau op deze leeftijd een ketterij: „Raisonné avec les enfants

était la grande maxime de Locke; ... et pour moi je ne vois rien de plus sot que ces enfants avec qui l'on a tant raisonné" (blz. 76). Locke dwaalt helemaal in de rangorde der essentiële opvoedingsopbouw. Rousseau stelt uitdrukkelijk de prioriteit der lichamelijke opvoeding, maar „Locke veut qu'on commence par l'étude des esprits, et qu'on passe ensuite à celle des corps". Rousseau wijst onverbiddelijk af: „Cette méthode est celle de la superstition, des préjugés, de l'erreur" (blz. 307). Hij zweert inderdaad niet „in verba magistri".

Plutarchus. Plutarchus heeft hij zijn hele leven lief gehad. Hij was de aanbeden held in zijn jeugd; het onnavolgbare voorbeeld in zijn rijpe jaren; de steun in zijn ouderdom. Zijn bewondering is onbegrensd: „Il a une grâce inimitable à peindre les grands hommes dans les petites choses; et il est si heureux dans le choix de ses traits, que souvent un mot, un sourire, un geste lui suffit pour caractériser son héros" (blz. 286).

Tenslotte *Montaigne.* Rousseau haalt hem aan als hij peinst over lijden en dood. Hoe meer men zich gewent aan de mogelijkheid van komend leed, „plus on leur ôtera, comme eût dit Montaigne, la peinture de l'étrangeté; et plus aussi l'on rendra son âme invulnérable et dure" (blz. 136).

Aan al deze citaten zal duidelijk zijn geworden, met hoeveel vrucht Rousseau zijn schrijvers heeft bestudeerd. In zijn „twintig jaar overpeinzing" heeft hij hun gedachten kritisch overwogen; geabsorbeerd voorzover hij ze kon aanvaarden; waar nodig heeft hij tegen de woorden van de meesters in zich een eigen mening gevormd. Hij heeft, eclecticus die hij was, zijn onafhankelijkheid bewaard. En de *Emile* is aan „de boomgaard van Les Charmettes" veel verschuldigd.

Er is een passage in *Le verger* met een profetisch karakter, veel belangrijker voor Rousseaus toekomstig leven en voor de Westeuropese samenleving die zijn invloed zal ondergaan dan de hierboven weergegeven uitspruitsels van voorafgegene studie; zij geeft een kijk op zijn innerlijk als 27-jarige jongeman, op zijn metafysische gegrepenheid. Hij peinst dan reeds over levensbeschouwing, wereldbeschouwing, godsbeschouwing. Hij prijst zich gelukkig dat hij door gaven van hoofd en hart kon uitstijgen boven alles wat vulgair is:

„Tantôt en m'élançant jusqu'à l'Être suprême,
Tantôt en méditant, dans un profond repos,

Les erreurs des humains, et leurs biens et leurs maux;
 Tantôt, philosophant sur les lois naturelles,
 J'entre dans le secret des causes éternelles,
 Je cherche à pénétrer tous les ressorts divers,
 Les principes cachés qui meuvent l'univers."

Wat studie en denken hem toen en later hebben geopenbaard ontrent 's mensen diepste levensproblemen, vinden we in boek IV van de *Emile*, de Profession, terug. De beginselen der natuurlijke godsdienst, zijn godsbegrip en de godsbewijzen, zijn theodicee, de wetten die het heelal beheersen. Deze problematiek heeft hem in de „twintig jaren overpeinzing” nimmer losgelaten en hij heeft om te getuigen wereldlijke en kerkelijke overheden getrotseerd, Katholiek en Protestant.

Maar we moeten niet vergeten dat hij de lof zingt van Mme de Warens; hij vergeet niet wie hij meent heel zijn vorming te danken te hebben:

„Si, dis-je, en mon pouvoir j'ai tous ces avantages,
 Je le répète encore, ce sont là vos ouvrages,
 Vertueuse Warens; c'est de vous que je tiens
 Le vrai bonheur de l'homme et les solides biens."

Het hoeft na dit betoog, dat tracht de verwantschap tussen de inhoud van een der vormen van zijn literair kunstenaarschap en de *Emile* te demonstreren, niet te verwonderen, dat het gedicht sluit met een der sleutelwoorden van de *Emile*: vertu.

Le devin du village

In 1752 en 1753 werd *Le devin du village* ten tonele gevoerd, tweemaal te Fontainebleau voor Lodewijk XV en zijn hofhouding, onder wie Mme de Pompadour, voorts te Parijs door de Académie royale de Musique. Rousseaus voorbeeld was de Italiaanse opera buffa, die ook in Frankrijk een zekere populariteit genoot. Hij ontwierp de eerste schetsen tijdens een verblijf buiten, te Passy.

Le devin is een herdersgeschiedenisje. Colin, bekoord door „la dame de ces lieux”, is Colette ontrouw geworden, maar de dorpstovenaar leidt hem terug naar zijn eerste geliefde:

„Je vais revoir ma charmante maîtresse.
 Adieu, châteaux, grandeurs, richesse,
 Votre éclat ne me tente plus."

Colette accepteert de boetvaardige minnaar verheugd; zij vergeeft hem gaarne de tijdelijke afdwaling nu de betovering van rijkdom en weelde geweken is:

„Ici de la simple nature
L' amour suit la naïveté;
En d' autre lieux, de la parure
Il cherche l' éclat emprunté.”

De dagen van de opvoeringen waren voor Rousseau dagen van glorie. Hij voelde zichzelf de tovenaars van het dorp, zelf de man die menselijk bestaan kon drenken in puur geluk. Hier zag hij èn een zedelijk èn een sociaal ideaal vervuld. Er is o.i. geen sprake van dat hij zichzelf in deze korte opera ontrouw geworden is, dat hij zijn vroegere overtuiging zoals hij die uitsprak in het *Discours sur les sciences et les arts*, zijn latere overtuiging zoals hij die uit zal spreken in het *Discours sur l'inégalité* en in de *Emile*, verloochent. Tegenover de steedse en hoofse atmosfeer, vergiftigd door veinzerij en intriges, stelt hij en blijft hij stellen het onbedorven leven buiten, in zijn eerlijke genietingen pleidooi voor een zedelijke opstanding van het menselijk geslacht.

Lodewijk XV en Mme de Pompadour waren enthousiast; Mme de Pompadour dacht er over zelf de rol van Colin te spelen. Rousseau zal aan de koning worden voorgesteld, een jaargeld is hem toegezegd: de morgen van de presentatie reist hij af, verspeelt het jaargeld. In dit jaargeld zag hij een bedreiging van zijn onafhankelijkheid, zag hij zich gekluisterd aan het hof, veroordeeld tot het dragen van een masker. Het jaargeld zou voor hem betekend hebben: „Adieu la vérité, la liberté, le courage”, zoals hij later in de *Confessions* schreef. „J'ai vu beaucoup de masques, quand verrai-je des visages d'hommes?” Hij wil gezichten van mensen zien en het zijne in alle openheid tonen, hij blijft „l'homme de la nature”. „Son coeur, transparent comme le cristal, ne peut rien cacher de ce qui s'y passe”, schrijft Burgelin¹. Toen hij het jaargeld had afgewezen, kon hij zichzelf blijven.

Le devin hield repertoire tot aan het einde der achttiende eeuw, met onafgebroken succes. In de stormen der Franse revolutie is het stuk ondergegaan. Toen moest het wel vallen.

¹ P. Burgerlin: La philosophie de l'existence de J. J. Rousseau. Paris 1952, p. 294.

Het grondmotief van *Le devin* is een der grondmotieven van de *Emile*: verheerlijking van het platteland, afkeer van de steden. In dit opzicht lopen beide werken volkomen parallel en gezamenlijk weer parallel met *La Nouvelle Héloïse*. Rousseau wil de mensen leren zich gelukkig te voelen in een leven van eenvoud, vrede en rust. Daarom moet Emile buiten worden opgevoed: „C'est encore ici une des raisons pourquoi je veux élever Emile à la campagne” (blz. 85). De tegenstelling platteland-stad keert vaker terug. Op blz. 439 schetst Rousseau hoe hij zich het buitenleven voorstelt. „Sur le penchant de quelque agréable colline bien ombragée, j'aurais une petite maison rustique, une maison blanche avec des contrevents verts . . . J'aurais pour cour une basse-cour, et pour écurie une étable avec des vaches, pour avoir du laitage que j'aime beaucoup. J'aurais un potager pour jadin, et pour parc un joli verger.” Rousseau loopt hier weer tweehonderd jaar op de toekomst vooruit; hij schildert „de tweede woning” van 1968.

De gouverneur en Emile verlaten daarentegen Parijs zonder hartzeeer. Het slot van boek IV luidt: „Adieu donc, Paris, ville célèbre, ville de bruit, de fumée et de boue, où les femmes ne croient plus à l'honneur ni les hommes au vertu. Adieu, Paris: nous cherchons l'amour, le bonheur, l'innocence; nous ne serons jamais assez loin de toi” (blz. 444).

La reine Fantasque

In de speelse stemming van het succes der jaren 1755/1756 heeft Rousseaus neiging tot spot en hekeling hem een verhaal gedictieerd, een fantastisch verhaal met vernuftige vondsten en geestige verwickelingen, met toch wat wijsgerige achtergrond zoals Diderot en Voltaire dat konden schrijven. *La reine Fantasque* is het resultaat van een weddenschap: Rousseau wenste aan te tonen dat het hem mogelijk was een bekoorlijk, zelfs boeiend verhaal te schrijven zonder intrige, zonder liefde en huwelijk, zonder schelmerij. Aan deze voorwaarden heeft hij zich maar matig gehouden. Zelf omschrijft hij het in een brief aan Vernes als een verhaal „si gai et si fou, qu'il n'y a nul moyen de l'employer”. Onbruikbaar dus. Tien jaar later zal hij, schrijvend uit Engeland, de publicatie betreuren, omdat hij èn voor zijn uitgever Marc-Michel Rey èn voor zichzelf nieuwe „tracasseries”, nieuwe plagerijen, vreest. Niet denkbeeldig inderdaad, deze vrees. Was het verhaal alleen maar „gai” en „fou”, dan zouden Rousseaus vijanden en tegenstanders er een nieuw motief voor zijn onberekenbaarheid, zijn

grilligheid en gebrek aan ernst aan hebben kunnen ontlennen, een nieuw argument om te twifelen aan de ernst van zijn vroegere geschriften, met name de beide *Discoursen*. Maar hij valt in dit dwaze stuk politieke en religieuze overtuigingen aan. Hij spot met het goddelijk recht der erfelijke troonopvolging, met „religieuze overtuigingen”, die volgens hem berusten op geografische toevalligheden. Redenen genoeg om in 1766 nieuwe plagerijen te vrezen, waarvoor hij zich op dat moment, na de vervolging om de *Emile*, nog overgevoelig weet.

Koning Phoenix en koningin Fantasque waren lange jaren gehuwd geweest, maar het geluk van een troonopvolger was hun ontzegd. Hovelingen en artsen, ook monniken en derwischen werden geraadpleegd. Ten laatste werd de bede verhoord! Fantasque werd zwanger. Steeds had zij er een wat diabolisch behagen in geschept haar echtgenoot door haar grilligheid in verwarring te brengen: nu spitst haar boosaardigheid zich toe. Hij begeert een zoon, daarom wenst zij een dochter. Ten einde raad wendt de koning zich tot de fee *Discrète*, beschermvrouwe van het rijk.

Fantasque baart gelukkig een tweeling, misschien door interventie van de fee — een zoon en een dochter. Maar als het gehele hof zich voorbereidt op de plechtigheden der kerkelijke inschrijving, doen zich moeilijkheden voor: Wie wordt er in het koninkrijk aanbeden, Jupiter, Mohammed of de Heilige Maagd? „Apprends-moi, je te prie, en quel lieu nous sommes. Je sais bien”, vervolgt de verteller, „que les lois de la géographie qui réglent toutes les religions du monde, veulent que les deux nouveau-nés soient musulmans; mais on ne circonçoit que les mâles, et j'ai besoin que mes jumeaux soient administrés tous deux; ainsi trouvez bon que je les baptise”. Hetgeen geschiedt.

Dit slot nu roept herinneringen op aan de *Emile* en wel aan een passage die vrijwel onmiddellijk aan de *Profession de foi* voorafgaat. „La foi des enfants et de beaucoup d'hommes est une affaire de géographie” (blz. 310-311). In de *Profession* zelf komt hij op deze stelling terug. „Si le fils d'un Chrétien fait bien de suivre, sans un examen profond et impartial, la religion de son père, pourquoi le fils d'un Turc ferait-il mal de suivre de même la religion du sien” (blz. 377). En over het koningschap schrijft hij (in 1762!): „Nous approchons de l'état de crise et du siècle des révolutions”. In een noot voegt hij hier aan toe: „Je tiens pour impossible que les grandes monarchies de l'Europe aient encore longtemps à durer: toutes ont brillé,

et tout état qui brille est sur son déclin". Dat is de „révolution pré-dite" (blz. 224).

Een andere grilligheid van Fantasque staat op haar creditzijde. Zij voedt n.l. haar kinderen zelf, wat voor haar gehele omgeving een afschuwelijk voorbeeld is, een „exemple odieux". Fantasque's „allaitemment" prikkelt, ontstemt, ergert haar gehele omgeving. Nieuw is dit pleidooi voor zelfvoeding niet; Plutarchus heeft er reeds voor gepleit en jaren voor Rousseau Hecquet¹. Hij was dus voorzeker niet de eerste, al wordt hem de roem der prioriteit trouw nagedragen. Zelfvoeding past in de natuurlijke opvoeding en daarom moest hij voeding door gehuurde minnen afwijzen. In de *Emile* herhaalt hij zijn pleidooi op serieuzer wijze (blz. 16, 17, 18), maar aanvaardt de verzorging door een min als bestaand feit (blz. 33): „S'il nous faut une nourrice étrangère, commençons par la bien choisi".

Met *Le Verger des Charmettes*, *Le devin du village* heeft dus ook *La reine Fantasque* bouwstof geleverd voor de *Emile*, literaire bronnen waarvan men de betekenis misschien niet heeft vermoed. Zowel op zichzelf als binnen het kader van Rousseaus werk als totaliteit bewijs van de grote samenhang die dit oeuvre kenmerkt. Het blijkt steeds weer: Zijn werk is een eenheid. Hij heeft dit zelf ook meer dan eens en met grote nadruk betoogd. In 1762 in zijn antwoord aan de aartsbisschop van Parijs, Christophe de Beaumont, direct na diens veroordeling van de *Emile*, later in de *Dialogues*, vallende tussen 1772 en 1775/1776. Aan Christophe de Beaumont schrijft hij: „J'ai écrit sur divers sujets, mais toujours dans les mêmes principes; toujours la même morale, la même croyance, les mêmes maximes, et, si l'on veut, les mêmes opinions".² Ruim tien jaar later volgt een nog steeds overtuigende bevestiging. Zijn boeken vormen „un système lié". Rousseau laat zijn Fransman zeggen: „J'avais senti dès ma première lecture que ces écrits marchaient dans un certain ordre qu'il fallait trouver pour suivre la chaîne de leur contenu".³ Een schakel in deze ketting vormen de hierboven besproken literaire geschriften.

¹ Reeds in 1708 schreef Philippe Hecquet zijn *De l'Indécence aux hommes d'accoucher les femmes, et de l'Obligation aux femmes de nourrir leurs enfants*. Uit hetzelfde jaar dateert Guillaume Mauquest de la Motte: *Dissertation sur l'obligation aux mères de nourrir leurs enfants*.

² Oeuvres complètes. Hachette Paris 1864. Deel II, p. 331.

³ Idem. Deel VI, p. 388, 389.

OVER IMITATIE, ENKELE OPMERKINGEN EN EEN EXPERIMENT

E. ACKERMANS

1. INLEIDING

In zijn inaugurele rede als gewoon hoogleraar in de ontwikkelingspsychologie, de paedologie en de speciale paedagogiek vestigde De Wit onder meer de aandacht op de experimenten van Bandura.

„De laatste tijd heeft men in de ontwikkelings-psychologische literatuur bijzondere belangstelling voor het proces der imitatie. Zo stelt Bandura dat veel sociaal leren bevorderd wordt doordat men in 't dagelijks leven mensen zich ziet gedragen.” (De Wit, 1967, p. 13)

„Ook via het mechanisme der imitatie ontleent het kind aan de volwassene allerlei gedragspatronen.” (De Wit, 1967, p. 14)

Bandura toont door een reeks knap bedachte proeven op overtuigende wijze de houdbaarheid van deze beweringen aan: het kind is in zijn gedragingen te beïnvloeden door een model, indien dit model althans aan bepaalde voorwaarden voldoet.

„Wil een model succesvol zijn in het oproepen van imitatie dan dient aan zekere voorwaarden te zijn voldaan (. . . .). De laatste tijd legt men er de nadruk op dat naast nurturance met name een zekere power aanwezig moet zijn (. . . .) het houdt in: competent zijn, attractief zijn, enz.” (De Wit, 1967, p. 14)

De Wit wijst er dan verder op, dat er nog een lacune is in deze onderzoeken wat betreft informatie over de condities waaronder het imitatieve leren plaatsvindt. Een van die condities is de leeftijd van het kind. Toevalligerwijs deed zich tijdens een cursus „inleiding in de sociale wetenschappen” de kans voor om buiten de colleges om een experiment te doen betreffende imitatie op oudere leeftijd. Men kan in ons geval, zoals we nader zullen beschrijven, niet bepaald meer van kinderen spreken, eerder van adolescenten: de gemiddelde leeftijd van onze proefpersonen was 17 à 18 jaar. Waar het ons echter om gaat is het vinden van grenzen waarbinnen dit imitatie proces zich op gepro-
nonceerde wijze manifesteert. De Wit zelf doet b.v. een poging een mogelijke onder-grens aan te geven:

„Recent ontwikkelingspsychologisch onderzoek geeft steeds meer steun aan de opvatting dat vanaf het vierde jaar zeer fundamentele veranderingen in het leerproces optreden. Ook binnen de leerpsychologie is men

derhalve van mening dat vanaf die leeftijd de simpele stimulus-response-mechanismen onvoldoende verklaring bieden." (De Wit, 1967, p. 12)

2. DE EXPERIMENTELE SITUATIE

De toetsing van een algemene veronderstelling blijft in een onderzoek altijd gebonden aan de *experimentele situatie*.

Het experiment vond plaats voorafgaande aan een serie colleges over de sociale wetenschappen op het Koninklijk Instituut voor de Marine te Den Helder.

Aan 71 eerste jaars adelborsten werd gevraagd een schriftelijke keuze te maken tussen telkens twee boeken: een boek heeft betrekking op de sociale wetenschappen, het andere heeft betrekking op de technische wetenschappen. Nadat de groep klassikaal zijn keuzen gemaakt had, bleek het mogelijk twee groepen, elk van 18 personen, te kiezen, die een uitgesproken voorkeur hebben voor een van beide soorten boeken.

Gesteld dat we met de zojuist beschreven procedure een soort voorkeursgedrag vastgelegd hebben, is het dan mogelijk om door middel van een *competent model* dit gedrag te beïnvloeden? Als model fungeerde een marine-officier. De situatie waarin geprobeerd werd het voorkeursgedrag van de adelborst te beïnvloeden was als volgt: de proefpersonen werden uitgenodigd om individueel nogmaals een soortgelijke keuze te doen; dit gebeurde mondeling. Op het moment dat hij wil beginnen komt „toevallig” de marine-officier binnen. De proefleider legt omstandig uit dat aan dit onderzoek ook wordt deelgenomen door oudere marine-functionarissen. De adelborst wordt verzocht even terzijde plaats te nemen, zodat de vragen eerst aan de officier gesteld kunnen worden. De keuzen die het model zal maken zijn van tevoren afgesproken en tegengesteld aan de reeds bekende voorkeur van de aanwezige adelborst.

Aangezien de beantwoording door de officier ook mondeling geschiedde, kon de terzijde aanwezige adelborst daarvan kennis nemen. Na het vertrek van het model maakt de proefpersoon zijn eigen keuze kenbaar. Ter controle werd aan eenderde van beide groepen met een extreme voorkeur tijdens deze tweede fase gevraagd om eveneens individueel maar zonder de aanwezigheid van een model een soortgelijke keuze te doen als in de eerste fase.

De procedure bleef zo gelijk mogelijk aan een soortgelijk experiment van Bandura (Bandura, 1965), waarin hij probeerde de keuze van jonge kinderen te beïnvloeden. De keuze betrof het verkrijgen van

een kleine beloning op korte termijn of van een grotere beloning op langere termijn.

Indien nu het imitatie proces op deze leeftijd zich op geprononceerde wijze manifesteert zouden we duidelijke verschillen moeten zien in het voorkeursgedrag van de experimentele groep voor en na de *confrontatie met het model*. En niet alleen dat: de verschillen zullen ook groter moeten zijn dan eventuele toevallige schommelingen in de controlegroep.

3. RESULTATEN*

Een duidelijk verschil was alleen aanwijsbaar bij de groep met een technische voorkeur: in de tweede fase kozen zij meer gedragswetenschappelijke boeken. Dit verschil verdween echter weer na verloop van enige tijd. In alle andere gevallen waren er gemiddeld genomen onbelangrijke verschillen in de gewenste richting. Deze verschillen zijn echter niet duidelijk groter dan de toevallige schommelingen, die zich in de controlegroep voordoen.

4. DISCUSSIE

De gegevens uit het hierboven omschreven experiment bieden geen ondersteuning aan de veronderstelling dat het gedrag zich op oudere leeftijd door middel van imitatie van modellen duidelijk laat beïnvloeden. In ieder geval was er in ons experiment nergens sprake van zeer duidelijke verschillen, zoals Bandura die bij herhaling vindt bij jongere proefpersonen onder soortgelijke experimentele condities. Het kan daarom mogelijk zijn dat het imitatie-beginsel prominent is als verklaring van kindergedrag, maar minder op de voorgrond treedt bij ouderen. Men bedenke hierbij dat deze conclusies getrokken worden op grond van een enkel experiment. Slechts indien bij herhaling soortgelijke resultaten gevonden worden kan men met meer zekerheid spreken. Het onderhavige experiment vond plaats bij adolescenten in een militaire setting. Soortgelijke experimenten lijken echter ook realiseerbaar in een schoolklas situatie.

* Voor gedetailleerde gegevens wordt verwezen naar het rapport „Gedragsbeïnvloeding door imitatie”. (Zie literatuurlijst.)

LITERATUURLIJST

- ACKERMANS, E. (1968): Gedragsbeïnvloeding door imitatie. Den Helder, 1968.
- BANDURA, A. & MISCHEL, W. (1965): Modification of self-imposed delay of

reward through exposure to live and symbolic models. *J. Pers. soc. Psychol.*, 2 (1965), no. 2. 698-705.

WIT, J. DE (1967): *Balans en perspectief*. Groningen, 1967.

Curriculum vitae

De schrijver is wetenschappelijk medewerker van het Nederlands Instituut voor Praeventieve Geneeskunde TNO afdeling Geestelijke Gezondheid, hoofd: Prof. Dr. J. Koekebakker. Tevens is hij als docent verbonden aan het Koninklijk Instituut voor de Marine afdeling Sociale Wetenschappen, hoofd: Dr. M. R. van Gils.